

תשובות התנ"ך לבעיית 'רשע וטוב לו'

הדר ארבל

א. מבוא

ב. תמיהת ירמיהו על הצלחת הרשעים

ג. הנחת היסוד – תורת הגמול בהשקפת המקרא

ד. בעיית הגמול ותשובת ה' בחבקוק ובאיוב

ה. מזמור צד בתהלים – התועלת שבייסורים

ו. מזמור עג בתהלים – שינוי בסדר העדיפויות

ז. תשובת ה' לירמיהו

ח. סיכום

א. מבוא

אחת הבעיות המפורסמות במחשבת היהדות היא בעיית השכר והעונש, הידועה בכינוייה: "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" (ברכות ז, א). בעיה זו נובעת מהסתירה לכאורה – שיש בין האמונה המורשת בנו שיש דין ויש דיין בעולם וכל מעשינו והקורות אותנו מתנהלים על פי מעשינו הטובים והרעים, ובין המציאות המופקרת לכאורה שנשקפת אל מול עינינו. במציאות ישנם רשעים שמצליחים בכל מעשיהם ואינם נענשים על חטאיהם הרבים, ולעומתם ישנם צדיקים שמעבירים את כל חייהם בסבל וייסורים על אף דבקתם הרבה בתורה ובמצוות ואמונתם בה' יתברך.

סתירה זו הטרידה את גדולי ישראל מימות התנ"ך ועד לימינו אנו, ולאורך הדורות ניסו רבים לעמוד על פתרונה. עקב ריבוי הדעות והכתבים אנו נמקד את מבטנו במאמר זה בספרי התנ"ך בלבד, וננסה להתחקות אחר הופעותיה של שאלה זו בדבריהם של נביאים, חכמים ומשוררים, ובתשובות השונות שהם הציעו לה. בראשית הדרך, נמקד את עיוננו בספר ירמיהו, בפרק יב בו, ודרכו נפתח לנו פתח לנושא סבוך זה.

ב. תמיהת ירמיהו על הצלחת הרשעים

בתחילתו של פרק יב בירמיהו, אנו קוראים על פנייתו הכואבת של הנביא אל ה' בתמיהה על הצלחת הרשעים על אף מעשיהם הרעים. ירמיהו מכיר בצדקתו של הקב"ה ובכך שהוא מנהל את היקום כולו על פי חשבונות הנסתרים מעיני כל חי, אך הבנה זו אינה מרגיעה

אותו, והוא מבקש מה' שיספר לו מדוע הרשעים מצליחים ומתעלים על אף ריחוקם ממנו. את שאלתו חותם ירמיהו בבקשה מה' שיעניש את אותם רשעים וישלם להם כגמולם¹.

צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בגדי בגד. נטעתם גם שרשו ילכו גם עשו פרי קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם. ואתה ה' ידעתני תראני ובחנת לבי אתך התקם כצאן לטבחיה והקדשם ליום הרגה.

(ירמיהו יב, א-ג)

שאלתו הכנה והחודרת של ירמיהו והפורענות המוחלטת שהוא מאחל לאותם רשעים, מעוררות אותנו לתהות מה הוביל את הנביא לאותו נאום מריר וקשה, ואילו אירועים זעזעו אותו בצורה משמעותית כל כך, וגרמו לו לפסוק משטף נבואתו ולתהות על דרך ההנהגה ה-להית. ניתן לטעון שפרקנו אינו מתרחש בתחילת נביאותו של ירמיהו², כפי שהיינו נוטים לחשוב לאור מיקומו המוקדם בספר, אלא בשלב מאוחר יותר, שבו כבר חווה ירמיהו עינויים וניסיונות התנקשות בידי תושבי ירושלים שונאי נפשו, כאשר החורבן כבר קרוב והוא מבין ששליחותו עומדת בפני כישלון חרוץ.

עם זאת, ניתן להציע בפשטות שפרקנו ממוקם במקומו הראוי בין פרקי ירמיהו, והוא מתרחש בתחילת תקופת נביאותו של ירמיהו, כשעוד חי בענתות עיר מולדתו וניסה ממנה להפיץ את דבר ה' לכל חלקי העם. על פי הנחה זו, עלינו לשוב אל הפרק הקודם, פרק יא, וממנו לנסות לחלץ רמזים לגורמים למצב רוחו הקודר של הנביא.

בחלקו האחרון של פרק יא (מפסוק יח ואילך), חושף ירמיהו בפנינו טרגדיה אישית וכואבת שהתגלתה לו לאחרונה – אנשי עירו ניסו להתנקש בו כדי למנוע את המשך נבואותיו. איננו יודעים כיצד עורר ירמיהו את זעמם של אנשי ענתות, אם מדובר היה בנבואת פורענות שניבא להם בעקבות מעשיהם הרעים, או בנבואת זעם כללית שהובילה לשנאה ציבורית רחבה כלפי אנשי ענתות. על כל פנים, אנו יודעים שנבואותיו של ירמיהו הציקו להם – עד כדי שבחרו בחיסול כדרך הטובה ביותר להשתיק אותו. אין ביכולתנו לדעת כיצד היו מתגלגלים הדברים אם אנשי ענתות היו מספיקים לממש את זממם, כיוון שה' גילה את אוזנו של ירמיהו לגבי תוכניותיהם של שכניו, ובזכות אזהרה זו ניצל הנביא ממוות. נבגד

1. מעמדו של פסוק ד אינו ברור כל כך, ונחלקו הפרשנים האם בו חותם ירמיהו את דבריו, או שהוא משמש פתיחה למענה ה'. בעיוננו, אנו ננקוט כגישה השנייה, המסתמכת על הפרשייה הסתומה שמסתיימת בסוף פסוק ג.

2. כפי שניתן לראות למשל בפירושו של רש"י (ד"ה מדוע דרך רשעים צלחה): "מדוע דרך רשעים צלחה – שנתת גדולה לנבוכדנצר הרשע ותצליחהו להחריב ביתך".

ובודד, פונה ירמיהו אל ה' ומבקש ממנו שיריב את ריבו עם אנשי ענתות, וה' נענה לו בנבואת פורענות קשה שתכרית כל שארית לאנשי העיר:

לכן כה אמר ה' על אנשי ענתות המבקשים את נפשך לאמר לא תנבא בשם ה' ולא תמות בידנו. לכן כה אמר ה' צב-ות הנני פקד עליהם הבחורים ימתו בחרב בניהם ובנותיהם ימתו ברעב. ושארית לא תהיה להם כי אביא רעה אל אנשי ענתות שנת פקדתם.

(ירמיהו יא, כא-כג)

קשה לדמיין את גודל הכאב שחש ירמיהו כשגילה שדווקא אנשי עירו, שכניו, ואולי בני משפחתו הקרובים, שונאים אותו בגלל השליחות ה-להית שקיבל, ומסרבים לשמוע בקולו ולחזור בתשובה, עד כדי כך שהם מוכנים להתנקש בחייו כדי להשתיק את קול נבואתו. מסתבר מאוד שטרגדיה אישית זו היא שהניעה את הנביא לתהות על הנהגתו של ה' את העולם ואת השגחתו על מעשי כל בני האדם, והרשעים הנזכרים בדבריו הם אנשי ענתות שניסו לפגוע בנפשו³.

ג. הנחת היסוד – תורת הגמול בהשקפת המקרא

בטרם נעמוד על תגובתו של ה' לזעקת הנביא, ננסה לעמוד עליה במבט רחב יותר, ולתור אחר מקומות אחרים בתנ"ך המתמודדים עם הצלחת הרשעים על אף עזיבתם את דרך ה', ואחר הפתרונות שמציע התנ"ך לעניין זה. קודם לכן, נעצור לרגע את מהלך הדברים, ונבחן את הנחת היסוד שבה פתחנו את עיוננו.

כאשר אנו באים לדון בתורת השכר והעונש, עלינו לשאול מניין לנו עיקרון זה? מניין שמעשים טובים ראויים לשכר בעולם הזה, ואילו מעשים רעים מתוגמלים בענישה ובסבל? ייתכן שאין כל טעם שהאדם יצפה לשפע חומרי רק משום שהניח תפילין בבוקר או כיבד את הוריו, וממילא אין לשאלתו של ירמיהו כל ביסוס. אלא, כפי הידוע והמקובל, הנחת מוצא זו מעוגנת בחוזה בתורה, בדברי הנביאים, ולאחר מכן במקומות רבים במחשבת התנאים, האמוראים, הראשונים והאחרונים, ונציג לכך כמה דוגמאות.

אחד המקורות המרכזיים לתפיסה הגורסת כי חטאים אינם הולכים יד ביד עם הצלחה גשמית, הוא פרשיית הברכות והקללות הנזכרת בפרשת כי תבוא (דברים כז-כח). בפרשייה ארוכה זו, המשתרעת על פני כמעט שבעים פסוקים, שוטח משה בפני בני ישראל את פרטי הברית שהם עומדים לכתוב עם ה' בערכות מואב, ומתאר את אורח החיים הצפוי להם בארץ כנען. באריכות מרובה חוזר התנ"ך על העיקרון שלפיו הליכה בדרך התורה והמצוות

3. כך פירשו רש"י, ר"י קרא ור"י אבן כספי.

תזכה את האדם בשפע חומרי ובהצלחה, ואילו אי־קיום המצוות ופנייה לאילי הגוים תוביל רק לחורבן ולגלות. הדוגמאות לכך הן רבות ונזכיר רק מעט מהן:

והיה אם שמוע תשמע בקול ה' -להיך לשמר לעשות את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום ונתנך ה' -להיך עליון על כל גויי הארץ. ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך כי תשמע בקול ה' -להיך [...] ונתנך ה' לראש ולא לזנב והיית רק למעלה ולא תהיה למטה כי תשמע אל מצות ה' -להיך אשר אנכי מצוך היום לשמר ולעשות. [...] והיה אם לא תשמע בקול ה' -להיך לשמר לעשות את כל מצותיו וחקתיו אשר אנכי מצוך היום ובאו עליך על הקללות האלה והשיגוך. [...] ישלח ה' בך את המארה את המהומה ואת המגעת בכל משלח ידך אשר תעשה עד השמדך ועד אבדך מהר מפני רע מעלליך אשר עזבתני.

(דברים כח, א-ב; יג; טו; כ)

מקור נוסף המבסס את ההנחה הזו, הוא פרשיית "והיה אם שמוע" המפורסמת, שאותה קוראים פעמיים ביום כחלק מקריאת שמע:

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' -להיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך. ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת. השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם. וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר ה' נתן לכם.

(דברים יא, יג-יז)

בפסוקים אלה מקשרת התורה בין השמיעה בקול ה' ובין השפע הגשמי (גשם ויבולי השדה), ותולה עונשים קשים כמניעת מטר וגלות בעזיבת דרך התורה והמצוות בצורה נחרצת כל כך, עד שקשה להעלות על הדעת מציאות שבה הרשעים מתעלים ומצליחים ואילו הצדיקים סובלים וכואבים.

לאחר שראינו שמוכחת תורת הגמול בתורה, נשוב ונשאל: כיצד על אף הבטחות התורה, ניתן למצוא רשעים שמזלם משחק להם וצדיקים הסובלים במשך כל חייהם, וכביכול אינם זוכים לגמול על מעשיהם הטובים? בשאלה הזו עסקו רבים מגדולי הדורות של עם ישראל, אך אנו לא נעסוק בתשובותיהם, ותחת זאת נתמקד בתשובות שמציע התנ"ך לעניין במקומות השונים שבהם בעיה זו מתעוררת.

ד. בעיית הגמול ותשובת ה' בחבקוק ובאיוב

אחד המקומות המרכזיים לדיון בשאלת 'רשע וטוב לו' הוא ספר חבקוק, הדן בה במשך שניים מתוך שלושת פרקיו. בפרקו הראשון של הספר פונה הנביא חבקוק אל ה' ומתאונן בפניו על הצלחת מלכות הכשדים הרשעה, שבאותם הימים צברה עוצמה רבה והגדילה את שליטתה ברחבי העולם המוכר.

וכך קורא הנביא ל-להיו:

עד אנה ה' שועתי ולא תשמע אזעק אליך חמס ולא תושיע. למה תראני און ועמל תביט ושד וחמס לנגדי ויהי ריב ומדון ישא. על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעקל. [...] הלוא אתה מקדם ה' - להי קדשי לא נמות ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו. טהור עינים מראות רע והביט אל עמל לא תוכל למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו. ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא משל בו.

(חבקוק א, ב-ד; יב-יד)

תגובתו של ה' אינה מאחרת לבוא, ובפרק ב הוא נותן מענה לקריאתו הנואשת של הנביא:

ויענני ה' ויאמר כתוב חזון ובאר על הלחות למען ירוץ קורא בו. כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר. הנה עפלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה.

(חבקוק ב, ב-ד)

למעשה, תשובת ה' לבעיה שמציג בפניו הנביא היא שהשקפתו צרה ונקודתית, ועליו להרחיב אותה אל מעבר להווה המצוי לפנינו – "עוד חזון למועד". בסופו של דבר, עתיד כל רשע לבוא על עונשו, וגם אם גמולו מתעכב, אל לו לצדיק לאבד את תקוותו. תשובה זו מוכרת מאוד גם בספרות מחשבת הראשונים, ובזכות אמונה זו הצליח עם ישראל להחזיק מעמד במשך אלפיים שנות גולה מבלי לאבד את תקוותו שייגאל מצרותיו וכל משעבדיו יבואו על עונשם.

תשובה זו נראית לנו אלמנטרית ופשוטה במצבנו כיום, שבו השיב ה' את שבותנו מבין הגויים, קיבץ את נדחינו אל ארץ אבותינו, כפי שהבטיח לנו בנבואות נחמה רבות, והקים לנו מדינה עצמאית ומבוססת, שבה אנו חיים כיהודים ללא חשש. עם זאת, עלינו לבחון – האם היה בתשובה זו די כדי להשקיט את סערת רוחו של יהודי בעת שהצרות שוטפות עליו?

התשובה לשאלה זו מופיעה בספר איוב, שעסק יותר מכל ספר אחר בתנ"ך בתורת הגמול ה-להי, ובתהיותיו האישיות של האדם הסובל והכואב על הדרך שבה מנהיג ה' את עולמנו. בפרק כא, דוחה איוב בשתי ידיים את טענותיו של אחד משלושת רעיו, צופר הנעמתי, שהציג את אותה התשובה שהציג ה' לחבוקק לעיל, וטען שסופו של איוב עתיד להיות טוב, וכך הוא אומר:

מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל. זרעם נכון לפניהם עמם וצאצאיהם לעיניהם. בתייהם שלום מפקד ולא שבט -לוה עליהם. [...] (יבלו) יכלו בטוב ימיהם וברע שאול יחתו. ויאמרו ל-ל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו. מה די כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו. [...] זה ימות בעצם תמו כלו שלאנן ושלי. עטיניו מלאו חלה ומח עצמותיו ישקה. וזה ימות בנפש מרה ולא אכל בטובה. יחד על עפר ישכבו ורמה תכסה עליהם.

(איוב כא, ז-ט; יג-טו; כג-כו)

כלומר, איוב מתלונן שישנם רשעים שזוכים לשפע ושלווה לאורך כל חייהם ועד רגע מותם לא באה עליהם הרעה. אותם רשעים עוברים מן העולם בשקט ומתוך רוגע נפשי לאחר חיים של טוב והצלחה, לעומת צדיקים שסובלים במשך כל חייהם ואינם זוכים לגמול על מעשייהם הטובים. אם כן, נראה לכאורה שההבטחה ה-להית בדבר ענישת הרשע וההטבה לצדיק אינה מתקיימת, לפחות בעיניו ובתחושתו של האדם הסובל, ואין בה כדי להרגיע את נפשו הסוערת של איוב.

חשוב לציין שבתנ"ך אין כל התייחסות מפורשת לעולם הבא ולשכר שעתידיים הצדיקים לקבל בו (לעומת חז"ל, שעסקו רבות בנושאים הללו), אך אנו לא נדון בכך כעת. נעבור, אם כן, למקור הבא העוסק בסוגיית רשע וטוב לו, ודרכו ננסה לפתור את הקושי שלפנינו.

ה. מזמור צד בתהילים – התועלת שבייסורים

בפרק צד בספר תהילים פונה המשורר אל ה' ומנסה גם הוא להבין מדוע רמה קרנם של הרשעים, למרות רעתם הרבה:

ל-נקמות ה' -ל נקמות הופיע. הנשא שפט הארץ השב גמול על גאים. עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלו. יביעו ידברו עתק יתאמרו כל פעלי און. עמך ה' ידכאו ונחלתך יענו. אלמנה וגר יהרגו ויתומים ירצחו. ויאמרו לא יראה ה-ה ולא יבין -להי יעקב. בינו בערים בעם וכסילים מתי תשכילו. הנטע און הלא ישמע אם יצר עין הלא יביט. היסר גוים הלא יוכיח המלמד אדם דעת. ה' ידע מחשבות אדם כי המה הבל.

(תהלים צד, א-יא)

לאחר שהמשורר מעלה את תמיהתו, הוא מציג את התשובה שאליה הוא הגיע:

אשרי הגבר אשר תיסרנו -ה ומתורתך תלמדנו. להשקיט לו מימי רע עד יכרה לרשע שחת. כי לא יטש ה' עמו ונחלתו לא יעזב. [...] יגודו על נפש צדיק ודם נקי ירשיעו. ויהי ה' לי למשגב ו-להי לצור מחסי. וישב עליהם את אונם וברעתם יצמייתם יצמייתם ה' -להינו.

(תהלים צד, יב- יד ; כא-כג)

לכאורה, נראה שמדובר באותה התשובה שראינו עד כה – הצלחת הרשעים היא זמנית ובסופו של דבר עתיד ה' לאזן את המצב, להעניש את הרשעים ולגמול שכר טוב לצדיקים. אולם, קריאה זהירה של פסוקי המזמור חושפת בפנינו רובד נוסף, הנבנה על גבי תשובת ה' לחבקוק ומשלים אותה. בפסוקים יב ויג מכריז המשורר: "אשרי הגבר אשר תיסרנו -ה ומתורתך תלמדנו, להשקיט לו מימי רע עד יכרה לרשע שחת", ובכך יש מעין תשובה לטענתו הקשה של איוב.

למעשה, המשורר מאמין גם הוא שהרשעים עתידים להיענש, אך הוא מוסיף על כך וטוען שגם בעצם ייסוריו של הצדיק ישנה תועלת, ותורתו של ה' מסוגלת להשקיט את כאבו הפרטי עד שיקבל את השכר על מעשיו הטובים. כך פירש הרד"ק את פסוקים אלה:

וכי יאמרו הרשעים לנו ואם אתם צדיקים ממנו ואוחזים דרך טוב ואמונה טובה לכם איך ישתם בחרפה, אנו אומרים להם כי לטובתנו תעשה זאת כי אשרי הגבר אשר תיסרנו -ה כי מאהבתך אותו תיסרנו. ומתורתך תלמדנו – כי לטובתו תיסרנו כלומר מן התורה נלמוד זה כי לטובה לו הוא מיסרו כי כן כתוב בתורה "כאשר ייסר איש את בנו ה' -להיך מיסרך" (דברים ח, ה) וכך אמר "למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך" (דברים ח, טז) [...] ואדוני אבי ז"ל פירש ומתורתך תלמדנו כי ביסורין ילמדנו דעת ותורה, שישוב לעבדו בלבב שלם.

(רד"ק תהלים צד, יב ד"ה אשרי הגבר)

כלומר, הרד"ק מסביר שעצם הייסורים שבאים על הצדיק מיועדים להיטיב לו, בין משום שיש בהם גילוי של קרבה אל ה' ואהבתו את הצדיקים, ובין אם בזכותם מצליח האדם לעבוד את ה' בלב שלם, וממילא גם טובת הרשעים באה לרעתם שלהם, מלבד העונש העתיד לבוא עליהם בסופו של דבר. לפירושו של הרד"ק ניתן לסמוך גם את הפסוקים במשלי (ג, יא-יב): "מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקץ בתוכחתו, כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה" – המרגיעים את מכאובו של הצדיק, ומשנים את תפיסתו ביחס לסבל שהוא חווה, מרוע חסר פשר לסימן לקרבת -להים אליו.

כדרכו של הרד"ק, סובר גם המלבי"ם, אך הוא מציע תועלת אחרת העולה מהייסורים:

עתה מתחיל להשיב על שאלת צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, שעל ידי שהרשע מצליח ימהר ויבא קצו ואחריתו עדי אבוד, כמו שכתוב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבדו, והצדיק על ידי היסורים הזמניים ימלט מאבדון נצחי, וזה שכתוב אשרי הגבר אשר תיסרנו -ה להשקיט לו מימי רע – שעל ידי שתיסרנו ביסורים זמניים ישקיט לו מימי רע, שעל ידי שתיסרנו ביסורים זמניים ישקיט לו מימי הרעה שהוא ימי המות.

(מלבי"ם תהלים צד, יב-יג ד"ה אשרי)

כלומר, ייסוריו של הצדיק ממרקים את חטאיו של הצדיק ומצילים אותו מעונש נצחי לאחר מותו, ובהתאמה הצלחתו של הרשע בעולם הזה גורמת לכך שלא יזכה לראות בטובת העולם הבא ויאבד באופן סופי. כך נכתב גם בפרק צב בתהילים (פסוקים ז-ח): "איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת. בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמדם עדי עד"⁴. נציין כי כפי שהזכרנו לעיל, פירוש זה איננו פשט הכתוב, כיון שלאורך התנ"ך אין כל אזכור מפורש של העולם הבא, ולא נזכר עונש לאחר המוות. פרשנות זו אפשרית רק על בסיס דברי חז"ל והראשונים בעקבותיהם, העוסקים בנושאים האלה בהרחבה, והמלבי"ם הולך גם הוא בדרך זו.

ו. מזמור עג בתהילים – שינוי בסדר העדיפויות

מקום נוסף שעוסק בסוגיית רשע וטוב לו הוא מזמור עג בתהילים, המכונה בעקבות כך, לעיתים, 'איוב הקטן'. לעומת המקורות שראינו עד כה, במזמור זה מתמקד המשורר בקשייו האישיים, ולא בבעיית הצדק ה-להי הכללית, ופונה אל ה' שיסייע לו להכריע את ספקותיו בעניין:

מזמור לאסף אך טוב לישראל -להים לברי לבב. ואני כמעט (נטוי) נטיו רגלי כאין (שפכה) שפכו אשרי. כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה. כי אין חרצבות למותם ובריא אולם. בעמל אנוש אינמו ועם אדם לא ינגעו. לכן ענקתמו גאווה יעטף שית חמס למו. יצא מחלב עינמו עברו משכיות לבב. ימיקו וידברו ברע עשק ממרום ידברו. שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. לכן (ישיב) ישוב עמו הלם ומי מלא ימצו למו. ואמרו איכה ידע -ל ויש דעה בעליון. הנה אלה רשעים ושלוי עולם השגו חיל. אך ריק זכיתי לבבי וארחץ בנקיון כפי. ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים. אם אמרתי אספרה כמו הנה דור בניך בגדתי. ואחשבה לדעת זאת עמל (היא) הוא בעיני.

(תהילים עג, א-טז)

4. נשוב אל הגישה הזו בהמשך המאמר, בעזרת ה', ונסקור אותה ביתר הרחבה.

כפי שניתן לראות מפסוקי המזמור, בדומה לירמיהו בפרק יב, פותח המשורר בהכרזה שקיום רצון ה' בעולם הוא דבר טוב ואין לנטות ממנו, כדי להבהיר לנו שאין בכוונתו לכפור בהשגחה ה-להית או בתורת הגמול שמציגה התורה. עם זאת, בפסוק ב מתאר המשורר את ספקותיו הרבים, שכמעט הובילו אותו לאבד את אמונתו בה', שנבעו מראייתו את הצלחת הרשעים למרות רשעותם. המשורר מציג את הרשעים כמוצלחים בכל תחום: שלום (פסוק ג), בריאות (פסוקים ד-ז) ועוד, וכנגד הצלחתם – את גאוותם הרבה ואת חוסר יכולתם להכיר במקור לכל הטוב שניתן להם. בפסוקים יד-טז מתאר המשורר את הסבל הרב שגרמו לו מראות אלה, ואת התחבטויותיו כיצד ניתן ליישב את המציאות שנגד עיניו – עם אמונתו.

ספקות אלה מלווים את המשורר עד לפסוק טו, ובפסוק טז ואילך הוא מספר כיצד הצליח להתגבר עליהם:

ואחשבה לדעת זאת עמל (היא) הוא בעיני. עד אבוא אל מקדשי -ל אבינה לאחרייתם. אך בחלקות תשית למו הפלתם למשואות. איך היו לשמה כרגע ספו תמו מן בלהות. כחלום מהקיץ ה' בעיר צלמם תבוזה. כי יתחמץ לבבי וכליותי אשתונן. ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך. ואני תמיד עמך אחזת ביד ימיני. בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני. מי לי בשמים ועמך לא הפצתי בארץ. כלה שארי ולבבי צור לבבי וחלקי -להים לעולם. כי הנה רחקיך יאבדו הצמתה כל זונה ממך. ואני קרבת -להים לי טוב שתי בה' -להים מחסי לספר כל מלאכותיך.

(תהלים עג, טז-כח)

ספקותיו של המשורר נרגעו בתחילה – לא בעזרת טיעונים לוגיים מוחצים, אלא בעקבות חווייתו האישית את קרבת -להים אל האדם בבית המקדש, המחזקת את אמונתו ומאפשרת לו לתור בבהירות אחר הסיבה להצלחת הרשעים. בתחילת דבריו מציג המשורר את התשובה שמציג ה' לחבוקוק, הרמוזה במילים: "אבינה לאחרייתם". כלומר, שלוות הרשעים אינה נצחית, והיא נועדה רק להגדיל את עוצמת המכה שתבוא עליהם בסופו של דבר כעונש על כל חטאיהם.

אבל, תשובה זו אינה שלמה, ובפסוק האחרון של המזמור מציג המשורר את התשובה העמוקה יותר שגילה במהלך התלבטויותיו: "ואני קרבת -להים לי טוב בה' -להים מחסי לספר כל מלאכותיך". כלומר, המשורר מסביר לקהל שומעיו שנקודת המוצא שממנה התחילו ספקותיו שגויה מהיסוד, וכל השקפת עולמו התבססה על הנחות שאינן נכונות. המשורר מקבל את העובדה שהרשעים זוכים לבריאות, עושר, שלוה נפשית, ריבוי בנים ובנכסים ועוד, כפי שראינו בכל המקורות עד כאן, אך הוא טוען שהם אינם מסמלים הצלחה אמיתית, ואין בהם כדי ללמד שמצבם של הרשעים הוא טוב.

המשורר מסביר שהדבר היחיד שאליו יש לשאוף בעולם הזה הוא קרבת-להים, הישיבה בבית ה' וההסתופפות תחת כנפיו, וביחס אליה לא נחשבים כל ההישגים והרכוש למאוס. כאשר יהודי ניצב חסר אונים אל מול הצלחת הרשעים, עליו להבין שאין מדובר בהצלחה כלל, ואל לו לקנא בהם על כל ה'הישגים' שרכשו להם, כיוון שלעומת הרוחניות והקרבה לה' – אין בהם כל תועלת.

בעצם, מסקנה זו בונה שלב נוסף על שתי הטענות שראינו עד כה. לא רק שהצלחת הרשעים היא זמנית ואין לה כל אחיזה אמיתית במציאות, ולא רק שהיא מיועדת מלכתחילה להגדיל את השפעתו של העונש שעתידי לבוא עליהם ולא לטובתם, אלא שהיא אינה נחשבת כלל לטוב, וממילא אין טעם לצדיק לקנא בה ולשאוף אליה. המסקנה הזו איננה פשוטה, כיוון שהיא הופכת את השקפת עולמו של הלומד על פניה, ועוקרת את הגדרות הטוב והרע שעל פיהן חייו התנהלו עד כה. אך, ברגע שמקבל אותה ומשלים עימה הוא מסוגל לחיות את חייו ללא ספקות ומשברים, וייעודו בחיים ברור לו.

ז. תשובת ה' לירמיהו

לאחר שסקרנו את שלוש התשובות השונות לבעיית רשע וטוב לו: הצלחת הרשעים היא זמנית, הצלחת הרשעים נועדה לרעתם ולא לטובתם והצלחת הרשעים אינה נחשבת כלל כהצלחה, נשלים את קריאתנו בפרק יב בירמיהו, ונראה כיצד ענה לו ה' על שאלתו: "כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן" (יב, ה).

הפרשנים השונים התלבטו כיצד יש לפרש את מענה ה', והציעו מספר אפשרויות בעניין. אחת מהן מובאת בדברי הרד"ק בשם אביו, וכך נכתב בה:

פירש אדוני אבי ז"ל כי זה הפסוק תשובת שאלתו שלא יהרהר אחר מדות הקב"ה, אמר ועל מה ששאלתני אני משיבך זה המשל, כי אני רואה אותך שרצת עם רגלים כמותך והלאוך כי רצו יותר ממך ולא היה בך יכולת להשיגם והלאוך במרוצתם להשיגם. ואיך תתחרה את הסוסים – ואיך תתערב עם הסוסים לרוץ עמהם, וזה פירוש המשל הנה אתה בין בני אדם כמותך ואינך יודע דעתם וסודתם שהרי אמרו להאכילך סם המות ולא ידעת ולא הרגשת בהם אם לא הודעתך, ואתה איך תרצה לדעת דעתי וסודותי בהנהגת העולם בהצלחת הרשעים ורעת הצדיקים בעולם הזה? לפיכך שתוק ואל תהרהר אחר מדותי.

והוסיף לו עוד על המשל לדבר לו על הענין עצמו, וכלל בו מראש הפסוק ענין עצמו ואמר לו אני רואה אותך חלוש ונלאה בשליחותי, וצריך שתחזק עצמך ולבך כי אני רואה כי רצת את רגלים כמותך והם אנשי ענתות שהם בני משפחתך ובמדרגה אחת עמך לענין גדולה, והם הלאוך והפחידוך להמיתך – ואיך תתחרה

את הסוסים כשתלך לירושלם? שהם שרים גדולים וגם המלך שם איך תתנהג עמם? צריך אתה שתתחזק שלא תפחד מהם ותדבר להם שליחותי בלא מורא. והוסיף לו עוד ואמר "ובארץ שלום אתה בוטח" פירוש – אתה בוטח באנשי ענתות שהיה ראוי שתהיה לך ארץ שלום, והיה לך לבטוח בהם שיצילוך מיד המבקשים להרע לך כי הם קרוביך ובני עירך [...] ואיך תעשה בגאון הירדן – כלומר במקום שמתגאין גלי הירדן, והוא משל על שרי יהודה וירושלם והמשילם לגאון הירדן [...] ויתכן לפרשו על נבוכדנצר שעתיד להעמיד חיילותיו בארץ ישראל מעבר לירדן [...].

(רד"ק ירמיהו יב, ה)

כלומר, הקב"ה אינו משיב לירמיהו כלל על תהיותיו בעניין תורת הגמול ה-להית, וטוען שאם אין ביכולתו של האדם לדעת את מחשבותיהם של אנשים אחרים, ודאי שאין ביכולתו לדעת ולהבין את דרכי ההנהגה ה-להיות הנשגבות. דבר דומה מופיע גם בסופו של ספר איוב, לאחר שאיוב מתמודד עם טענות הרעים ולאחר שאליהו בן ברכיאל מצטרף לדיון, כאשר ה' פונה אל איוב מתוך הסערה, ונוזף בו על שהעז להטיח האשמות כלפי מעלה:

ויען ה' את איוב (מנחסערה) מן הסערה ויאמר. מי זה מחשיך עצה במלין בלי דעת. אור נא כגבר חלצוך ואשאלך והודיעני. איפה היית ביסדי ארץ הגד אם ידעת בינה. מי שם ממדיה כי תדע או מי נטה עליה קו. על מה אדניה הטבעו או מי ירה אבן פנתה⁵.

(איוב לח, א-ו)

ה' טוען שאיוב אינו מסוגל להבין את אופן פעולתו של העולם, של איתני הטבע ושל היצורים הממלאים אותו, ולכן אל לו להתיימר להבין את הצדק ה-להי המנהיג את העולם, שאינו ברהשגה לאדם, ששכלו מוגבל מטבעו.

תגובתו של ה' מעוררת בנו, לומדי הספר, תמיהה גדולה, כיוון שאנו יודעים על ההסכם שעשה ה' עם השטן בתחילת הספר, ויודעים שכל הצרות והסבל שעברו על איוב מתחילת הספר ועד עתה היו למעשה ניסיון להוכחת צדיקותו של איוב. אם כן, לא ברור מדוע ה' דוחה את שאלותיו של איוב, במקום להשיב עליהן? ייתכן לומר שעצם דחיית השאלות היא עצמה התשובה, כפי שראינו כבר אצל ירמיהו, לפי פירוש הרד"ק בשם אביו.

5. זוהי רק פתיחת דברי ה'. לדברי ה' המלאים קראו את פרקים לח-מא ומב (פסוקים א-ו).

כפי שהצגנו במאמרנו, ישנן תשובות רבות לבעיית רשע וטוב לו, ועוד תשובות רבות שחידשו הראשונים בספריהם ולא הובאו במאמרנו, אך לעיתים נראה שאין בהן כדי ליישב את המציאות הסובבת את הצדיק הסובל ולהקל את כאבו בראותו את הרשע מתגדל ומתעלה. לעיתים נדמה כי התשובה הטובה ביותר היא דווקא החוסר בתשובה, ההשלמה עם המציאות האקראית לכאורה, מתוך הבנה מעמיקה שיש בעלים לבירה. אף על פי שאיננו יכולים לראות אותו או להבין את חשבונותיו, הם אמיתיים וישרים יותר מכפי שנוכל להעלות על דעתנו.

עם זאת, גם בהבנה הזו אין בכדי לשכך את כאבו של האדם הסובל, ורק לאחר עבודת מידות ארוכה וקשה – הוא מסוגל להשלים עימה ולדחות את הספקות הרבים האופפים אותו.

תשובה זו מובאת גם במאמרו המפורסם של הרב יוסף דב סולובייצ'יק, 'קול דודי דופק' (בספר 'איש האמונה'), שבו הוא עוסק בהרחבה בייסורי הצדיקים בעולמנו ובמהותו של הרע המצוי בהווייה, ועל גביה הוא בונה קומה נוספת, המשנה את נקודת מבטנו על עצם שאלתם של ירמיהו, משורר תהילים ואיוב. כך הוא פותח את דבריו:

אחת החידות הסתומות שהיהדות התלבטה בהן משחר קיומה הוא עניין הסבל בעולם [...] מדוע ולמה יבואו ייסורים על האדם? מדוע ולמה יסבול הצדיק ויצליח הרשע? [...] התחבטו בה הנביאים וחכמי ישראל במשך כל הדורות: חבוקק תבע עלבון הצדק; ירמיהו, דוד בתהילותיו וקהלת ישבו על מדוכה זו. ספר איוב כולו מוקדש לתמיה זו, עתיקת-ימים וטעונת-סוד, שעדיין היא מרחפת בעולמנו ותובעת את פיענוחה; למה נותן הקב"ה רשות לרע לשלוט ביצור?

(איש האמונה עמוד 65)

לאחר פתיחתו קובע הרב כהנחת יסוד שאין לכפור ברע שבעולם, ודוחה בשתי ידיים את הטענות שמדובר למעשה בטוב:

היהדות, עם גישתה הריאליסטית לאדם ולמעמדו בתוך המציאות, הבינה, כי הרע לא ניתן לטשטוש ולחפיו, וכי כל נסיון להפחית מערכם של הניגוד והפילוג שבקיום לא יביא את האדם לא לידי מנוחת הנפש ולא לידי תפישת-הסוד האכסיסטנציאלי [= הקיומי, ה"א"]. הרע הוא עובדה שאין להכחיש. ישנו רע, ישנו סבל וישנם יסורי שאול ותופת בעולם. מי שרוצה להטעות את עצמו על ידי היסח דעת מן הקרע שבהויה ועל ידי רומנטיזציה של חיי האדם, אינו אלא שוטה והוזה הזיות. אי אפשר להתגבר על מפלצת הרע במחשבה פילוסופית-ספקולטיבית. לכן הכריעה היהדות, כי האדם [...] לשוא יבקש את פתרון בעית הרע בתוך מסגרת המחשבה הספקולטיבית, כי לעולם לא ימצאו [...] בהסתכלות החלקית של האדם הסופי אין הטוב המוחלט שביצירה נחשף [...] ישנו רע שאינו ניתן לפירוש ולהבנה.

רק תפיסת העולם בשלמותו יכולה לאפשר לאדם את ההצצה לתוך מהות-הסבל. אבל כל זמן שהשגת האדם מצומצמת ומסורסת היא, ואין הוא רואה אלא קטעים בודדים בדרמה הקוסמית ובעלילה הכבירה של ההיסטוריה, אי אפשר לו לחדור לתוך כבשונו של הרע ולחביון-הסבל.

(איש האמונה עמוד 67)

עד כאן עסק הרב בסיבתיות של הרע והסבל בעולם, ועתה הוא מציג את גישתו ההלכתית-חינוכית ביחס לרע:

שאלת השאלות היא: מה מחייבים הייסורים את האדם [...] התשובה ההלכתית לשאלה זו פשוטה מאוד. הייסורים באים כדי לרומם את האדם [...] תפקידם לתקן את הפגום באישיותו של האדם. ההלכה מלמדת אותנו כי עוון פלילי הוא בידי בעל הייסורים להרשות את מכאוביו ללכת לאיבוד ולהישאר ללא משמעות ומטרה [...] הסבל מחייב את האדם לשוב בתשובה שלימה אל ה-להים.

(איש האמונה עמוד 68-69)

הרב טוען שאסור שחוסר יכולתו של האדם לעמוד על דרכי ההנהגה ה-להיות ועל הגורמים שמאחורי סבלו של הצדיק, ישאיר אותו באותה נקודה אמונית-רוחנית שבה חי לפני הסבל, והוא נדרש להפוך את הייסורים שעבר לגורם הדוחף אותו קדימה בעבודת ה' ובהתמודדותו עם הרוע שבעולם⁶. כלומר, דווקא מתוך דחייתה של שאלת איוב, ודווקא מתוך קוצר השגתו של האדם להבין את תורת הגמול ה-להי, לומד הרב סולובייצ'יק שאל לו לאדם להישאר בפסיביות מייאשת ולהשלים עם מצבו ועם סבלו, אלא עליו להרים את ראשו ולהיאבק כנגד הרוע והייסורים. לא כניסיון להתנגד לרצון ה', אלא כאמצעי לקידום העולם וקידום אישיותו הרוחנית גם יחד. לא לשאול למה ישנו רע בעולם ומדוע הצדיק סובל, אלא למה בא סבל זה לעולם ולקראת איזו מטרה הוא נועד לקדם את הצדיק. כך כותב הרב לגבי המענה ה-להי לתחינותיו של איוב:

ראה: זוהי התשובה שניתנה על ידי בורא עולם לאיוב. כל זמן שאיוב התפלסף, כעבד הגורל, בדבר שאלת הסיבה והנימוק ודרש גילוי מהות הרע והיה חוזר ושואל נרגן: מדוע ולמה באים הייסורים? ענה לו הקב"ה נמרצות בהא השאלה של "הידעת" [...] אם אין אתה יודע את האלפא-ביתא של היצור, מדוע תתחצף להקשות קושיות על הנהגת העולם?! אבל כשהבין איוב מה מוזרה היא שאלתו [...] גילה הקב"ה לאיש-היעוד את היסוד האמיתי הצפון ביסורים [...] אמר לו הקב"ה: איוב! אמנם לעולם לא תבין את סוד ה"מדוע", סיבת הייסורים ותכליתם,

6. בעצם, יש בשיטתו של הרב דמיון לגישה שהצגנו במזמור צד בתהילים, אך גישתו של הרב נובעת דווקא מתוך המענה ה-להי לאיוב ולירמיהו.

אבל דבר אחד מחובתך לדעת: את סוד תיקון הייסורים. אם תוכל להתרומם על ידי הייסורים לזרחה שעד עכשיו לא הגעת אליה, תדע שנועדו להיות אמצעי לתיקון הנפש והרות.

(איש האמונה עמוד 71)

לסיכום, לעומת כל אותם נביאים, חכמים, משוררים והוגים שתהו מדוע סובל הצדיק ומדוע מצליח הרשע, מציג הרב סולובייצ'יק פרשנות שונה לדברי ה' לאיוב, שלפיה על אדם לחדול מניסיונותיו להבין את רזי ההנהגה ה-להית. חשבונותיו של ה' אינם ניתנים להבנה על ידי בני האדם, ועל כן סובר הרב שעצם התמיהה והספקות עליהם הם חסרי-משמעות ומיותרים. יש לזנוח את שאלת ה'לְמָה?' לטובת שאלת ה'לְמָה?'. על הצדיק לקבל את העובדה שבאים עליו ייסורים, ולא לנסות להשלות את עצמו שעצם הסבל הוא למעשה טוב. לאחר שהגיע למסקנה זו, עליו להפנות את מבטו אל אותו סבל ולחשוב לאיזו מטרה הוא בא עליו, וכיצד עליו להשתנות בתגובה לאותו רוע. בדרך זו לא נותר האדם חסר מעש אל מול הכאב והסבל, מתוך אמונה שככל שהם גדולים יותר כך ייטב, אלא הוא פועל ומתקדם במטרה להסיר מעצמו את אותו הרוע, ואגב כך מגיע למדרגות רוחניות גבוהות יותר באמונתו.

ה. סיכום

במאמר זה סקרנו את הופעותיה השונות של בעיית 'רשע וטוב לו' בתנ"ך, ועמדנו על התשובות השונות שהוצעו לה. בין השיטות הצגנו את דחיית עצם השאלה בסיפורו של איוב, שלפיה אין ביכולתנו להבין את דרכי הנהגת ה' את העולם וממילא יש להשלים עם המציאות כפי שהיא – ולעומת זאת את פרשנותו של הרב סולובייצ'יק לתשובה זו, הסובר שאין לקבל את המציאות כפי שהיא, ורואה בייסורים רוע שיש להסיר מעל העולם, ושנועד לקדם את האדם מבחינה רוחנית ואישיותית כאחד.